

УДК 318. 14 (477)

**ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ**

В.Є.Сорочинська

Анотація. В статті узагальнено особливості професійно – особистісного самовизначення студентської молоді в сучасних умовах, показано вплив поліпрофесіоналізму та комерціалізації на професійне становлення студентів ВНЗ, виокремлено групи студентів за мотивами вступу до навчального закладу, усвідомленням перспектив професійного зростання.

Ключові слова: особистісно–професійне самовизначення, поліпрофесіоналізм, комерціалізація у професійному самовизначенні, студентська молодь.

Аннотація. В статье обобщены особенности профессионально – личностного самоопределения студенческой молодежи в современных условиях, показано влияние полипрофессионализма и коммерциализации на процесс профессионального становления студентов высших учебных заведений, определены группы студентов за мотивами поступления до учебного заведения, осознанием перспектив профессионального продвижения.

Ключевые слова: профессионально – личностное самоопределение, влияние полипрофессионализма и коммерциализации на процесс профессионального становления студенческой молодежи.

Annotation. In the article features are generalized professionally - personality self-determination of student young people in modern terms, influence and commercializations are shown on the professional becoming of students of institution of higher learning, the groups of students are distinguished on reasons of prelude of educational establishment, by realization of prospects of professional increase.

Keywords: personality-professional self-determination, commercialization in professional self-determination, student young people.

Постановка проблеми. Шлях до європейської та світової інтеграції, обраний Україною, зумовлює необхідність інтенсивних змін в усіх сферах суспільного життя і особливо в галузі освіти. Орієнтація на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, її конкурентоздатності в європейському та світовому просторах, виховання покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці, здатним здійснювати особистісний духовно-світоглядний вибір, бути компетентним для навчання впродовж життя є пріоритетами сучасної державної освітньої політики. Цілеспрямоване набуття молоддю знань, умінь і навичок, їх трансформація в особистісний культурологічний розвиток, здатність швидко реагувати на запити часу потребує узгодження із професійними перспективами та особистісним самовизначенням у процесі соціалізації. Тому професійний розвиток майбутніх фахівців різних галузей розглядається як невід’ємна частина особистісного розвитку, в основі якого лежить принцип саморозвитку, що детермінує готовність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного трансформування і таку, що призводить її до вищої форми – творчої самореалізації. Для повноцінного становлення особистості і суспільства необхідна соціокультурна адекватність ціннісних систем і постійна трансформація цінностей, яка буде урівноважувати суперечності між тим, що потрібно суспільству і тим, чого потребує індивід. Оптимальний розвиток особистості визначається його одночасною каузальною і цільовою детермінацією, роль цілі при цьому виконують соціокультурні гуманістичні цінності, що уособлюють сучасний соціокультурний контекст. Для домінування соціокультурних норм і цінностей в суспільстві в цілому, їх необхідно культивувати в усіх соціальних інститутах, у тому числі і у ВНЗ. Аналіз професійного розвитку як неперервного особистісно-орієнтованого процесу самопроекування студента дає змогу зрозуміти умови, механізми, рушійні сили і динаміку цього процесу з наміром ефективного втручання та оптимізації взаємодії соціальних і особистісних чинників.

Мета статті: проаналізувати вплив сучасних соціокультурних чинників на процес професійно – особистісного самовизначення студентської молоді, узагальнити результати проведених експериментальних досліджень.

Професійна соціалізація як безперервний процес спрямована на надання допомоги у виборі освіти й галузі професійної діяльності, що повинна забезпечити кожному можливість: „усвідомити свої інтереси та здібності, навчитися ставити перед собою реальні цілі; пройти підготовчий курс освіти, або тієї, що продовжується, відповідно до цілей; приймати як на першій, так і на кінцевій стадії рішення стосовно своєї професії; полегшити перехід від освіти до роботи на будь-якому рівні або стадії” [2, с.232].

В останніх дослідженнях аналіз власне професійного самовизначення все більше пов’язують із особистісними аспектами, що дає змогу прослідкувати не лише умови вибору професії, а й динаміку подальшого професійного становлення та впливу на даний процес соціальних факторів. (В.О.Бодров 2001, Н.С.Пряжнікова 1996 та інші). У межах гуманістичного підходу, зокрема, припускається розуміння особистості в її актуальному особистісно-значущому суб’єктивному досвіді, що є підґрунтям подальшого повноцінного розвитку. Екстраполяція даного положення на процес професійного зростання дає можливість зробити висновок про необхідність створення умов для організації суб’єктивного досвіду, що набуває у процесі професійної адаптації особливого сенсу. Посилаючись на дослідження провідних фахівців даної галузі (І.О.Баклицький, І.А.Зязюн, Н.Г.Ничкало, С.О.Сисоєва, М.С.Янцура та ін.) є всі підстави стверджувати, що особистість живе і функціонує в світі досвіду, який безперервно змінюється, в якому вона є центром, як організоване ціле, що прагне до реалізації свого „Я”. Постійно змінювана взаємодія особистості з навколишнім середовищем є надзвичайно важливою умовою розуміння сутності професійного зростання. Власне „Я” удосконалюється в результаті неперервної взаємодії із соціальним середовищем. Дане положення припускає неможливість впливу на якийсь один компонент системи „Я-потенційне” без урахування змін, які викликані цією дією. Професійна спрямованість, яка набувається в

процесі професійної соціалізації, розцінюється як важлива інтегральна якість особистості, що визначає позитивне ставлення до професії. За її наявності вся навчально-професійна діяльність набуває глибокого особистісного сенсу, при цьому у студентів суттєво підвищується якість засвоєння професійних знань та формування умінь і навичок. Рівень професійної спрямованості – високий чи низький – визначається характером і мірою вираження у студентів професійних мотивів і професійних інтересів. Відчуття професійної належності є важливим психологічним станом, який визначає сумлінність, ініціативність студента, результативність його навчання і професійної діяльності.

Зміст і структура професійної діяльності, якою опановують студенти ВНЗ, доповнюються вивченням індивідуально-психологічних особливостей майбутнього фахівця та його психофізіологічних якостей. Підтвердженням сформованості високого рівня професійної спрямованості у студентів є переважання високих духовних мотивів вибору професії (інтерес до змісту праці, розуміння соціальної значущості обраної професії та ін.) і тенденція до домінування активно-діяльних форм (заняття в наукових гуртках, раціоналізаторська діяльність, участь у конкурсах професійної майстерності, олімпіадах, змаганнях тощо). Слід пам'ятати, що, незважаючи на вибір студентами конкретного навчального закладу, їхні професійні наміри часто ще нестійкі, професійні очікування непевні. Низький рівень професійної спрямованості визначається протилежним співвідношенням мотивів та інтересів. У цьому випадку переважають матеріальні мотиви вибору професії (заробітна плата, умови праці тощо) або зовнішні, опосередковані стосовно обраної професії (порада батьків, місце знаходження навчального закладу, наявність спортивних секцій, престиж закладу та ін.). При низькому рівні професійної спрямованості, інтересу до майбутньої діяльності або взагалі немає, або він досить пасивний за характером виявлення і потребує соціально-педагогічної корекції.

Головними суб'єктами процесу професійної адаптації є студенти ВНЗ, а функціонально причетними до цього є науково-викладацький склад, куратори груп, батьки. Кожен з учасників цього процесу перебуває в певній взаємодії на всіх етапах професійної соціалізації. Проте студенту лише допомагають ефективно і максимально розвиватись та використовувати власний професійний потенціал. Тому в даному контексті проблема взаємозв'язку між особистою активністю індивіда та цілеспрямованим зовнішнім впливом соціально-педагогічним впливом є визначальною. Вважаємо, що вся зовнішня педагогічна діяльність лише тоді має бажаний результат, коли вона призводить до позитивних зрушень у свідомості та особистій професійній мотивації студентів. Для успішної адаптації індивіда до сфери професійно-трудова діяльності має відбутися „привласнення” накопиченого суспільного досвіду та його структурних компонентів. Тому надмірний акцент на жорстку регламентацію поведінки студентів на ранніх етапах формування базового фахового потенціалу може мати негативні наслідки. Доцільніше зосередити увагу на ключовій зорієнтованості на виробничу діяльність та її соціальний сенс як-от: потреба в праці, усвідомлення її значущості, відповідальність за виконану роботу, вироблення вміння спільно працювати, формування моральної позиції у ставленні до праці тощо. Така тенденція буде оптимізувати процес професійної соціалізації студентської молоді.

Організаційно-педагогічні зусилля на всіх етапах процесу професійної соціалізації студентів ВНЗ мають спрямовуватися на пошук найефективніших у специфічних конкретних умовах засобів стимулювання активних самостійних зусиль студентів щодо максимального розвитку особистісного потенціалу та його нарощування у процесі майбутньої трудової діяльності. Оскільки внутрішнім джерелом розвитку особистості є суперечності, які виникають між її актуальними потребами та можливостями їх задоволення, педагогічні зусилля доцільно спрямовувати на формування та актуалізацію потреби вищих досягнень у розвитку особистого фахового потенціалу. Ефективність соціально-педагогічного впливу виявляється в тому, наскільки вміло будуть створені педагогічні ситуації для пробудження у студентів таких внутрішніх суперечностей, які стимулюватимуть їхнє професійне самоствердження і, таким чином, спонукатимуть до ефективного використання власного виробничого потенціалу. Так, проходження виробничої практики дає можливість захопити студентів ВНЗ перспективою кар'єрного зростання. Причому привабливими мають бути як мета, так і сам процес діяльності. В цьому контексті потребують уваги такі питання, як режим і ритм праці, умови і засоби трудової діяльності, кінцевий результат та його облік. Усе це має реалізуватися на тлі сприятливого морально-психологічного клімату в умовах ефективної взаємодії, що відображає стиль і спосіб життєдіяльності майбутніх фахівців. Особливу роль у стимулюванні профадаптаційної активності відіграє характер міжособистісних стосунків. Якщо в цих відносинах переважає взаємна повага, доброзичливість та демократизм, то виховний вплив буде викликати позитивну реакцію у студентів й стимулюватиме до активної діяльності. У кожному випадку потрібно бути обізнаним щодо сформованості професійних мотивів студентів ВНЗ, глибини їхніх професійних інтересів, визначеності

ними професійної спрямованості. Така поінформованість педагогічних працівників дає можливість вміло керувати процесом професійної адаптації студентів ВНЗ.

Для вивчення професійної адаптованості першокурсників успішно може бути використана анкета, спрямована на виявлення рівня задоволення обраною професією. При цьому опитуваним потрібно вибрати один із п'яти варіантів відповіді: а) задоволений; б) частково задоволений; в) не знаю; г) не задоволений; д) дуже не задоволений. За нашими даними, на початковому етапі навчання майже 32,4% студентів заявили, що задоволені зробленим професійним вибором, а в процесі подальшого навчання у ВНЗ в експериментальних групах цей показник становив 59,2%, у контрольних – 37,3%. Водночас аналіз одержаного експериментального матеріалу свідчить, що від 35,3% до 48,1% першокурсників ВНЗ не мають сформованої професійної зорієнтованості, а це негативно впливає на процес професійної соціалізації, і є невикористаним резервом у соціально-педагогічній діяльності зі студентською молоддю.

Зважаючи на актуальність даної проблеми та її значущість у вимірах нашого дослідження, було проведено вивчення мотивації професійного вибору, рівень навчальних досягнень студентів та вплив соціокультурних факторів на професійне становлення майбутніх фахівців. З цією метою було використано анкетні опитування, аналіз результатів підсумкового контролю знань, методики незакінчених речень, діагностичне інтерв'ю. За результатами дослідження встановлено, що професійний потенціал майбутнього фахівця і його кар'єрне зростання є не завжди ідентичними категоріями. За визначеними параметрами нами виявлено три групи студентів. До першої належали ті, хто здійснив осмислений професійний вибір, має виважені життєві плани, реалістичні уявлення про можливі утруднення в процесі кар'єрного зростання та способи їх подолання, не допускають ймовірності перекваліфікації, проблему „професійний статус – зарплата” розв'язують із наданням переваги статусу; навчальні досягнення мають високі і вищі середніх; висловлюють упевненість у тимчасовості економічних утруднень, переконані у тому, що державна політика буде відображати інтереси молодих фахівців, упевнені, що моральне і матеріальне стимулювання однаковою мірою є важливими у професійному зростанні. Таких студентів виявлено 27,4% від загальної кількості опитаних (всього в опитуванні брало участь майже 570 студентів різних спеціальностей).

До другої групи належали ті (їх нараховувалось 49,2%), хто не зміг обрати омріяну професію через матеріальну неспроможність, а тому поступали на суміжну спеціальність, 7,3% із них висловлювали впевненість в тому, що з часом таки зможуть оволодіти бажаним фахом, кар'єрне зростання пов'язують із соціальним статусом, у першу чергу, великого значення надають ієрархічній структурі референтної групи, схильні вважати, що особистісні якості важать більше у професійному зростанні, аніж соціальні гарантії, навчальні досягнення мають на рівні середніх показників.

До третьої групи (24,4%) належали студенти, які здійснили випадковий професійний вибір, вони відзначали, що однаково успішно могли б навчатись і за іншою спеціальністю, а тому допускають ймовірність перекваліфікації, а то і виїзд за кордон, не впевнені, що економічна ситуація стабілізується швидко, і тому очікують суттєвих утруднень у професійному зростанні, яке не пов'язують із випадковим збігом обставин, проблему „статус – зарплата” розв'язують із наданням переваги останній; показники навчальних досягнень неоднорідні і коливаються від вище середніх до низьких.

Таким чином, можна констатувати, що професійна соціалізація майбутніх фахівців здійснюється під впливом різних соціокультурних факторів, серед яких слід виділити керовані (встановлені державні стандарти, гарантовані умови професійного зростання на основі визначених кваліфікаційних рангів, стимулювання продуктивної праці тощо) та стихійні, зокрема, вплив ЗМІ, досвід найближчого оточення, емоційно вражаючі факти кіно продукції тощо. А тому успішна реалізація професійного потенціалу не може бути досягнута на основі дії виключно стихійних, некерованих, нехай і дуже привабливих у емоційному плані, факторів. З цією метою має діяти виважена, продумана, систематизована соціально-педагогічна діяльність серед студентського загалу з наміром актуалізувати реальні та потенційні можливості майбутніх фахівців. Важливим фактором, який визначає сучасний соціокультурний контекст формування професійного самовизначення, є комерціалізація відносин у суспільстві. По суті відбувається заміна професійної кар'єри на комерційну. А це значною мірою уповільнює процес самореалізації у професійній діяльності, що викликає емоційне напруження. Перехідний етап у розвитку економіки зумовив відхилення у системі професійних цінностей: сучасна людина (особливо молода) з її особистісними проявами, яка вступає у ринкові відносини, прагне добитися матеріального благополуччя найкоротшим шляхом. Необхідність економічного виживання змушує зраджувати своєму покликанню та обирати таку професію, яка гарантуватиме більші матеріальні можливості. Тобто існує сильна мотивація оволодіння „прибутковою” професією, але, буває, у молодій людині немає необхідних для цього особистісних якостей. Спостерігається також суперечність між мотивацією вибору професії та можливістю оволодіння нею (елементарна відсутність коштів на навчання). Низький рівень

поінформованості молодих людей як про майбутню професію, так і про власні можливості, робить їх вибір досить часто випадковим.

Зважаючи на поліпрофесіоналізм, як ще одну ознаку соціокультурного контексту професійне самовизначення у сучасних умовах стає усе більш безперервним процесом. Ця об'єктивно суперечлива ситуація нерідко стає причиною згасання інтересу до вибору професії, виникненням почуття невпевненості в можливості вибору справи, якій можна було б присвятити все життя, яка пов'язана із необхідністю постійно поповнювати знання, оволодівати суміжними професіями, підвищувати кваліфікацію. Крім того, в особистому досвіді молодого людини, як правило, відсутнє переживання успіху, як особистої перемоги, досягнутої завдяки власній активності в сфері професійної діяльності. Це вагомий гальмуючий чинник професійної соціалізації. У цьому зв'язку науково-практичний інтерес становить соціальне та особистісне самовизначення – центральне новоутворення раннього юнацького віку, що припадає на період навчання у ВНЗ.

Цікавими є роботи закордонних дослідників (Г.Крайг) у галузі професійного самовизначення, психології праці і ролі професійного консультування. Доведено, що вдало обрана професія підвищує самоповагу і позитивне уявлення студентів ВНЗ про себе, зменшує кількість фізичних і психічних проблем, пов'язаних зі здоров'ям і підсилює задоволеність життям, що відображає стиль і спосіб життєдіяльності. Усе це дає підстави зробити висновок про нерозривний зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією особистості у конкретних соціокультурних умовах.

Розгалуженість концептуальних підходів у дослідженні проблеми професійного самовизначення викликано не тільки складністю даного питання, але і культурно-історичною зумовленістю реалізації визначених цілей та професійних намірів. В сучасних дослідженнях переважає зацікавленість особистісними аспектами професійного самовизначення. Побудова будь-якого визначеного проекту особистого професійного плану – справа складна, його головним критерієм є не зовнішнє оцінювання, а стан задоволення зробленим вибором, за умови, що він досить добре усвідомлений. Зважаючи на дану обставину, нами було проведено опитування майже 500 студентів різних спеціальностей вищих навчальних закладів України з наміром виявити міру усвідомлення та задоволення зробленим професійним вибором. Близько 24,2% опитаних заявили, що, подаючи документи до ВНЗ, вони, перш за все, орієнтувались на конкурсну ситуацію; 78,3% із них подавали документи у декілька закладів одночасно; для 32,4% важливим було місце розташування закладу, можливість займатись спортом, художньою діяльністю, і навіть у цьому разі значення мав зовнішньо-естетичний вигляд території навчального закладу. Таким чином, із відповідною мірою ймовірності можна констатувати певну випадковість у виборі конкретної спеціальності, що буде позначатись не лише на успішності протікання професійної соціалізації, а й на професійному становленні майбутніх фахівців. У студентському середовищі проблема професійної придатності і професійного відбору суттєво пов'язана з феноменом компенсації. Підтвердженням цього є конкретні випадки того, коли результат навчання, наприклад, досягається різними способами: в одному випадку – завдяки старанності, в іншому – завдяки інтелектуальним можливостям. А тому окремі науковці (Т.С.Кабаченко, 2003; В.В.Пронін, 2002) стверджують, то професійна компенсація – це форма професійного пристосування, її призначення полягає в тому, щоб „перекрити” будь-яку невідповідність суб'єкта діяльності професійним вимогам, використовуючи наявні і достатньо розвинені якості і властивості [4,с.14]. На основі проведених досліджень було виділено алопсихічний та інтропсихічний типи компенсацій можливостей інших людей, або ж тих потенційних із них, яких можна набути, взаємодіючи зі співучасниками спільної діяльності. Тому компенсація може здійснюватись за рахунок взаємодоповнюючих зв'язків, а також односторонньо спрямованої взаємодії.

Таким чином, проблема професійної придатності, її дослідження та формування нерозривно пов'язана із видами компенсацій, які необхідно точно діагностувати та враховувати в процесі комплектування студентських груп, диференціації завдань, прогнозуванні очікуваних результатів. На основі такого підходу можна максимально врахувати соціально-педагогічні чинники, які позначатимуться на особистісно-професійному становленні майбутніх фахівців та їхньому кар'єрному просуванні, що функціонує в межах соціальної структури суспільства. Саме у такому контексті професійне самовизначення трактується на основі загальноприйнятої концепції соціальної стратифікації суспільства, що припускає можливість соціальної мобільності індивідів. Отже, процес професійного самовизначення має суперечливий, довгостроковий характер, кінцевим результатом якого в умовах економічної нестабільності є психологічна готовність до вибору іншого виду професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, соціально-економічна ситуація в суспільстві впливає на молодіжну політику, особливо у сфері професійного самовизначення, що і визначає необхідність розробки нових підходів та технологій до розв'язання даної проблеми. Процес професійно-особистісного самовизначення

має суперечливий, довгостроковий характер і у сучасних соціальних умовах безпосередньо пов'язаний із поліпрофесіоналізмом, комерціалізацією відносин у сфері виробництва, необхідністю не лише свідомого вибору професії, а й здатністю успішно працевлаштуватися. А тому великого значення набуває діяльність центрів соціально-педагогічної підтримки і допомоги студентській молоді на етапі професійного самовизначення.

Перспективи подальших наукових розвідок: особливості професійної адаптації випускників ВНЗ в умовах реального виробництва, специфіка особистісно – професійного самовизначення обдарованої молоді, соціально – педагогічні основи підготовки слухачів магістратури до вибудовування перспектив кар'єрного зростання.

Література

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. / В. А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. - 511с.
2. Баклицький І.О. Психологія праці. Підручник.- 2-е вид., перероб. і доп. / І. О. Баклицький. - К. : Знання, 2008.- 655с.
3. Професійна освіта: Словник. Навч. посіб./ За ред. Н.Г. Ничкало.- К. : Вища школа, 2000.- 380с.
4. Психология в управлении человеческими ресурсами: Учебное пособие /Т.С. Кабаченко. – СПб. : Питер, 2003. – 400с.
5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. - СПб. : Питер, 2000.-992с.